

Ur Mikael Börjesson, et al. (eds.),
*Fältanteckningar. Utbildnings- och
kultursociologiska texter tillägnade
Donald Broady*, Skeptronserien, SEC,
Uppsala universitet, 2006, 435p.

Den återskapande omvärlden

Niclas Månsson

I det svenska pedagogikämnets kollektiva historia förtjänar Donald Broadys arbeten en egen plats och utgör en symbol för intellektuell styrka, kontinuitet och ett ständigt vidhållande av den utbildningssociologiska traditionens vikt och aktualitet. I sina samhällsvetenskapliga studier av den svenska utbildningen visar Broady att differentieringsproblematiken alltjämt är relevant. Värdet av dessa studier, som visar att skomakarbarn tenderar att bli vid sin faders läst, leder till en ökad förståelse av hur samhället reproducerar de omständigheter som garanterar dess existens. Studier över utvecklingen av, och de historiska tendenser som påverkar det samhälle vi lever i handlar om att förstå det sätt på vilket den sociala ordningen är organiserad och hur den reproduceras.

Att reproducera omvärlden

För att en social ordning skall uppstå och fortsättningsvis reproduceras krävs energi och information. Med energi avses de ting som är nödvändiga för människans överlevnad såsom värme, skydd och föda. Genom information får människan kunskap om hur energin kan finnas, skapas, organiseras och fördelas. Ur denna förmåga växer en given ordning fram. Denna process utgör en strukturerande aktivitet som handlar om att göra den slumpmässiga och kaosartade världen begriplig och möjlig att leva i genom att organisera den. Varje typ av samhälle visar upp sin ordnade mångfald genom dess kastsystem, skråväsen, sociala klasser eller religiösa och kulturella grupperingar. Eftersom ett samhälle legitimerar sig själv genom att inordna människan i en kollektiv föreställningsvärld bortom hennes kontroll kan denna ordnande aktivitet inte existera utan hierarkisk kontroll och någon form av våld. Strukturer handlar med andra ord om differentierade sociala positioner, positioner som för vissa människor samman och som avskiljer andra från varandra. Den position en människa befinner sig i, och som styr hennes sociala rörlighet, säger något om hennes utbildningsmöjligheter, yrke och sociala status samt tillgång till marknadens, kulturens och

politikens liv. Ett givet samhälles utbildningssystem, genom vilket ett samhälles materiella bas och dess kultur ständigt återskapas, spelar en stor roll för att återskapa och bekräfta de sociala hierarkier kring vilket ett samhälle är uppbyggt.¹

Skomakare bli vid din läst

Likt andra länder i Västerlandet uppvisar Sverige under 1900-talet en relativ hög social rörlighet. Även om antalet ungdomar från hem utan studievana i större utsträckning än någonsin fortsätter till gymnasiet, och därefter till högskola och universitet, visar ett par exempel från Broadys forskning att de sociala olikheterna finns innan individen möter skolan och att skolan uppvisar problem med att avskaffa dem.² I ett utbildningssystem som tillsynes är utformat efter medelklassens värderingar och kunskapssyn har deras barn bättre chanser att anpassa sig till skolkulturen än exempelvis barn från arbetarhem.³

Att skolans ritualer inte låter sig avskaffas hur lätt som helst visar Broady i sin diskussion av den dolda läroplanen.⁴ Ur den progressiva utbildningsanda som Sverige erfor framförallt under 1970- och 1980-talen, och som skulle ersätta det traditionella utbildningsidealet, framträdde nya former av social kontroll. Eftersom människors val styrs av det utbud som erbjuds drar medelklassens barn nytta av den individualisering som progressivismen erbjuder, eftersom de kan välja i enhetlighet med de strukturella inlärningsvillkor som ligger på agendan. Arbetarklassens barn skiljs, i detta sammanhang, från medelklassens barn då de inte representerar de inlärningsvillkor skolan erbjuder, vilket inte precis hjälper dem till bättre betyg och tillgång till högre studier.

I sitt bokslut över 1990-talet visar Broady att, även om gymnasieskolan blivit en skola för alla, har den sociala differentieringen ökat.⁵ Medan naturvetenskapliga program under 1990-talet har befäst sin ställning som en elitutbildning inom svensk gymnasieskola där medlemmar från de lägre sociala klasserna har svårt att ta sig in, uppvisar de samhällsvetenskapliga programmen en mer heterogen uppsättning av individer, vilket är en effekt av den förändrade situationen på marknaden. Eftersom ungdomar utan utbildning inte välkomnas av en alltmer kun-

¹ Donald Broady, "Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg", pp. 435–470 i Jens Bjerg (red.), *Pedagogik. En Grundbok*, Liber, Stockholm 2000, pp. 436 ff.; Staf Callewaert, "Utbildningsfilosofi, Frankfurtskolans kritiska teori och Pierre Bourdieus sociologi", pp. 471–495 i Jens Bjerg (red.), *Pedagogik. En Grundbok*, Liber, Stockholm 2000, pp. 487 ff.

² Donald Broady, "Den dolda läroplanen", pp. 4–5 i *Kritisk utbildningstidskrift*, nr. 64, 1980; Donald Broady, "Inledning", pp. v–xi, i Donald Broady (red.), *Skolan under 1990-talet. Sociala förutsättningar och utbildningsstrategier*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi 27, SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala 2000.

³ Broady, op. cit. 2000, pp. 465 ff.

⁴ Broady, op. cit. 1980.

⁵ Broady (red.), op. cit. 2000.

skapskrävande arbetsmarknad finns det inget val än att ta emot och förbereda ett stort antal omotiverade människor i gymnasieskolan. Till denna snedrekrytering bidrar att individer från de grupper som befinner sig lägre ned i den sociala hierarkin mindre ofta söker sig till studieförberedande program i jämförelse med elever som har samma betyg men med bakgrund i högre samhällsklasser.

Med tanke på Broadys produktion inom det utbildningssociologiska fältet är det svårt att göra dessa studier rättvisa. Jag har i denna diskussion enbart fokuserat den sociala rörligheten (eller snarare avsaknaden av en sådan) men vill tillägga att Broadys uppfattning av det sociala systemet inte är så endimensionellt att frågan om social reproduktion kan reduceras till en fråga om hur många arbetarbarn som befinner sig på högre nivåer i utbildningssystemet.⁶ Flera utslagsgivande sociala kamper som har betydelse för den sociala ordningen sker inte nödvändigtvis på vertikal nivå utan på en horisontell sådan, mellan grupper som "besitter symboliska eller materiella tillgångar av jämförbar omfattning men av olika art".⁷ Syftet med diskussionen var blott att peka på ett par allmänna resonemang angående den sociala snedrekryteringen inom ett givet utbildningssystem.

Att inordna det önskade

När vissa former för makt och kontroll avskaffas framträder nya och den typ av ordning som skapas ur denna process innebär att allt inte är möjligt. Även om det klassblock som skapades i och med det fabrikscentrerade samhällets framväxt börjat vittra sönder finns det fortfarande goda skäl att fokusera reproduktionen av den sociala ordningen. Problemet med sociala hierarkier har inte försvunnit i ett individualiserat och globaliserat konsumtionssamhälle, utan enbart mångfaldigats. Den mångfald ett samhälle uppvisar, och som består av etniska, sociala, ekonomiska, kulturella, religiösa och könsmissiga skillnader, finns före det människan träder in i samhället och lever kvar då hon lämnar det. De gränser som bestämmer den sociala ordningen tenderar att förstärkas då den utsätts för ett yttre tryck, som exempelvis då önskade och annorlunda människor flyter över dess gränser.⁸ Dessa människor utgör en inkarnation av Georg Simmels främling som kommer i dag men som inte resa vidare; en vandrare som saknar lokala, familjära eller yrkesmissiga band till de människor hon möter.⁹ De människor som tenderar att vara mer främmande än andra främlingar, vars tillhörighet till den plats de befinner sig på ständigt ifrågasätts, utgörs av Sveriges

⁶ Broady, op. cit. 2000, pp. 465 ff.

⁷ Ibid., p. 469.

⁸ Niclas Månsson, *Negativ socialisation. Främlingen i Zygmunt Baumans författarskap*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education 108, Uppsala 2005, pp. 97–110.

⁹ Georg Simmel, "Främlingen", pp. 139–145 i Georg Simmel, *Hur är samhället möjligt?*, Korpen, Göteborg 1980[1908], pp. 139 ff.

romer. Till skillnad från medlemmarna i majoritetssamhället ärver romerna inte en redan ordnad värld utan lever i en värld som inte är deras egen.

Ursprunget till romerna är i viss mån förlorat i det förgångna och inte riktigt möjligt att spåra. Den mest accepterade föreställningen är dock att deras anfäder härstammar från olika grupper som lämnade Indien för över tusen år sedan. Deras resa tog dem från Indien genom Persien, Armenien och Balkan och under 1100-talet började den grekiska arkipelagen befolkas av dessa nomader. Skriftliga källor berättar att de under 1400-talets första decennier var kända som siare och underhållare i nuvarande Tyskland, Frankrike och Italien. De fanns antagligen på de brittiska öarna före 1500-talet men det första nedtecknade beviset kommer från Edinburgh och dateras till år 1505.¹⁰ I Sverige har det funnits romer sedan tidigt 1500-tal. Det första svenska dokument som knyts till romer är Olai Petrus skildring i Stockholms tankebok år 1512 om hur en grupp människor anländer till Stockholm och som erhåller allmosor och härbärge efter tidens regler för genomresande pilgrimer och tiggare.¹¹

Enligt Justitiedepartementet finns det mellan 40 000–50 000 romer i Sverige.¹² Romabefolkningen är inte homogen utan består av svenska, finska, utomnordiska, centraleuropeiska romer och resandefolket. Även om jag fortsättningsvis diskuterar romerna som en grupp är det viktigt att ha i åtanke att olika gruppers förutsättningar i det svenska samhället skiljer sig åt, precis som deras erfarenheter av förföljelser och diskriminering.

Sverige är traditionellt sett en välfärdsstat som tillgodoser sina medborgare lika möjligheter för ett gott liv. Som medborgare har romerna därmed samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. Det har dock visat sig att romerna inte har samma möjligheter att delta i samhället som majoritetssamhällets medlemmar. Romer har svårare än andra folkgrupper att få tillgång till bostäder och blir ofta hänvisade till bostadsområden i städernas ytterområden. Vidare blir många romer fortfarande nekade tillträde på arbetsmarknaden, till restauranger, affärer, hotell och campingplatser. I en utvärdering utförd av Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) visar det sig att 90 procent av 150 tillfrågade romer upplever Sverige som ett ogästvänligt land. Cirka 25 procent känner sig inte som en del av det svenska samhället och ytterligare 25 procent upplever att deras närvaro inte är accepterad. Vidare säger över 60 procent att de (under de senaste två åren) blivit kallade för ”zigenarjävel” och andra glåpord som fungerar nedsättande för den romska folkgruppen.¹³

¹⁰ Niclas Månsson, *En värld ogästvänlig för nomader*, Scottish Traveller Education Programme, Moray House School of Education, University of Edinburgh, Edinburgh 2003, pp. 11 ff.

¹¹ Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*, Lunds Dissertations in Social Work 6, Lunds universitet, Lund 2002, pp. 34 f.

¹² Justitiedepartementet, *Sweden's Roma. A National Minority*, Regeringskansliet 2003.

¹³ Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, *Diskriminering av romer i Sverige*, Stockholm 2003, pp. 31 ff.

Trots att det funnits romer i det svenska samhället sedan 1500-talet, som levt med och av den bofasta befolkningen, uppfattas deras närvaro som störande av majoritetssamhällets medlemmar. Eftersom det inte är möjligt att placera människor, även oönskade sådana, utanför ett samhälles givna gränser måste de inlemmas i någon form av kategori. Genom att förse romerna med den lägsta av alla positioner i den sociala hierarkin är det möjligt att kontrollera deras rörelsemönster och på så sätt försvåra deras chanser att glida över gränsen till platser där hon inte hör hemma.¹⁴

Precis som romernas närvaro alltjämt skapar oro i en ordnad värld uppvisar den svenska skolan en ambivalent hållning till denna folkgrupp. En jämförelse med skolans inkluderande intentioner och romernas situation i den svenska skolan reser en rad likvärdighets- och rättvisefrågor om utbildningens fostrande och lärande verksamheter. De mål inom utbildningsområdet, som genom den nya minoritetspolitiken skall acceptera romerna som en nationell minoritet med rätt till modersmålsundervisning, har inte medfört att den romska kulturen är en självklarhet i den svenska skolan.¹⁵

Flertalet rapporter visar att romska barn uppvisar lägre betyg, högre frånvaro i och avhopp från skolan än andra elever.¹⁶ Ett avbrutet eller inkoherent närvaromönster är visserligen inte unikt för romska barn och ungdomar, utan förekommer också bland flyktingar, kroniskt sjuka och socialt depraverade. Vad som är unikt för romerna är att de erfar detta som ett kollektivt problem och inte som ett problem som enbart berör den enskilda individen och hennes familj.

En rapport från Stockholms skolor visar att varken skolresultaten och skolnärvaron har förändrats sedan 1980-talet. Romska barn har fortfarande en frånvaro på 25 procent, jämfört med en genomsnittlig frånvaro på 5–6 procent i årskurs 1–6. I högstadiet går siffran upp till 33 procent jämfört med en genomsnittlig frånvaro på 7 procent. Siffrorna tenderar att stiga med ålder och enbart ett fåtal romska elever tar sig genom gymnasieskolan.¹⁷ I Malmö är frånvaron något högre. Rosenlundskolan uppvisar en frånvarofrekvens på 50 procent och enbart 20 procent av dess romska elever bedöms att ha en chans att gå vidare till gymnasieskolan. Däremot är det osäkert om någon romsk elev hittills avslutat gymnasieskolan. Sofielundskolan uppger en frånvarofrekvens på cirka 90 procent för ro-

¹⁴ Månsson, op. cit. 2005, pp. III ff.

¹⁵ Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, op. cit. 2003, pp. 26 ff.

¹⁶ Skolverket, *Romer och den svenska skolan*, Skolverket, Lund 1999; Statens invandrarverk & Nordiska Zigenarrådet, *Romer i Sverige – en situationsbeskrivning*, Statens invandrarverk, Norrköping 1996; Statens invandrarverk & Nordiska Zigenarrådet, *Romer i Sverige – tillsammans i förändring*, Fritze, Stockholm 1997.

¹⁷ Stockholms skolor, *Romska elever. Hur går det för dem i skolan?* Zigenarkonsulenterna, Resursförvaltningen för skola och socialtjänst, Stockholm 1998.

merna i skolåren 7–9.¹⁸ Vidare visar DO att det är en försvinnande liten del av romska ungdomar som går vidare till studier på högskola eller universitet.¹⁹

Avsaknaden av utbildning torde vara den djupaste källan till deras sociala situation, eftersom en grundläggande formell utbildning utgör en förutsättning för tillgång till arbetsmarknaden och ett deltagande i ett samhälleligt liv i övrigt. Även om det är osäkert i vilken utsträckning den svenska skolan misslyckats med att bemöta en för dem annorlunda kultur talar det mesta för att mötet inte enbart sker med en given skola utan också med den sociala hierarki kring vilken samhällets ordning är uppbyggd. Då föreställningar om det normala inte är givet utan inlärt, och överförs från en generation till nästa, hjälper skolan till att inte enbart återskapa utan även bekräfta romernas marginaliserade position i den sociala hierarkin.

Pedagogikens uppgift

Den pedagogiska relationen behöver naturligtvis inte fungera vare sig förtryckande, inordnande eller socialt differentierande. Men precis som skolan tenderar att bekräfta de hierarkier kring vilken den sociala ordningen är uppbyggd, uppvisar skolan en benägenhet till att i sitt möte med avvikande folkgrupper fungera som ett medel för att upprätthålla, och därmed kontrollera, en redan befintlig ordning.²⁰ Socialisationsprocessen sätter med andra ord sin prägel inte enbart på människans försök att anpassa sig, utan placerar henne även i ett system som främjar en given social ordning. I detta avseende kommer skolan fortsätta att reproducera en ordning, där en människas tillhörighet bestäms av hennes relationer till andra människors positioner, i vilken det finns människor som inte hör hemma någon annanstans än i dess marginaler. För dessa grupper är såväl skolan som samhället alltid någon annans.

Även om olika pedagogiska föreställningar väljer att förstå utbildning som en kommunikativ ömsesidig relation, genom vilken människan tar kontroll över sitt eget liv, skapar den enskilde individen inte sin egen värld, utan hon träder in i en redan ordnad värld. För att förstå denna typ av inordnande praktik måste dess grunder klargöras; pragmatiska och hoppfulla önskingar om att skolan kan låta människan bli vad hon vill hjälper inte. Den pedagogiska forskningen bör således inte enbart fokusera skolans potential att göra gott, utan utgöra en kritisk blick som gör det möjligt att se förbi den goda socialisationen, genom vilken individen övertygas om att hon lever, eller kan leva, under lyckliga omständigheter.

¹⁸ Skolverket, op. cit. 1999, pp. 5 ff.

¹⁹ Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, op. cit. 2003, p. 29.

²⁰ För ett liknande resonemang hänvisas till Staf Callewaert, op. cit. 2000, pp. 483 ff.

Människors olika positioner ger olika erfarenheter och förståelse av den sociala ordningen. Ofta stammar dessa skillnader från en strukturell ojämlikhet som gynnar redan privilegierade grupper och missgynnar andra. Även om det pågår andra mer horisontella kamper, torde den primära formen av social differentiering, och som ligger till grund för en människas möjligheter i livet, utgöras av hennes position i den sociala hierarkin. Hennes kontakter, släktskapsband, boendeförhållanden, materiella tillgångar, förtrogenhet med finkulturen och så vidare förstärker ytterligare den sociala tillhörighetens differentierande funktion. Andra differentierande byggstenar utgörs av, men kan inte reduceras till, kulturella, könsmässiga, etniska eller religiösa skillnader. Att fokusera social klassificering innebär inte nödvändigtvis att fokusera relationen mellan överklass, medelklass och arbetarklass, utan att finna andra grupper som missgynnas av det sociala system de själva är en del av.²¹ Att förstå den sociala differentieringen som en konsekvens av skolans reproducerande verksamhet är således fortfarande en viktig uppgift för pedagogiken.

---

²¹ Zygmunt Bauman, "The Importance of Being a Marxist", pp. 1–9 i William Outhwaite & Michael Mulvey (Eds), *Social Theory and Social Criticism. Essays for Tom Bottomore*, Basil Blackwell, Oxford 1987.